

buitrecht nog lange tijd een rol om het personeel van de zeemacht tot extra inzet te bewegen. Slechts moeizaam stapte de overheid af van de particuliere elementen bij de bestrijding van geweld op zee.

In hoofdstuk zes, getiteld 'Grensgebied als vrijplaats', komt de periferie van Nederlands-Indië aan bod: het sultanaat van Lingga-Riouw en de Soeloe-archipel. Niet alleen lagen deze gebieden ver weg van het Nederlandse gezagscentrum, zoals gezegd een veelvoorkomend gegeven bij zeeroof, de bestrijding ervan werd in deze grensgebieden vooral bemoeilijkt doordat het gouvernement andere koloniale mogelijkheden, vooral Groot-Britannië, niet voor het hoofd wilde stoten. Teitler sluit af met een historische vergelijking van zeeroof in Zuidoost-Azië.

Zeeroof en zeeroofbestrijding in de Indische archipel (19de eeuw) is een boek dat, bijna onvermijdelijk, de visie van het Nederlandse gezag uitdraagt. Naast de nodige, ook internationale, literatuur, is het boek uitsluitend op Nederlandse bronnen gebaseerd, ook wat de grensgebieden betreft. Dit is jammer. Vooral de visie van medekolonisator Groot-Britannië over zeeroof en de bestrijding ervan in Azië had indringender behandeld kunnen worden. Verder is het een verzorgd boek, dat niet alleen een mooi overzicht biedt, maar ook veel (nieuw) beeldmateriaal verschaft.

Ondanks de grote verschillen tussen de negentiende en de eenentwintigste eeuw, is de herleving van zeeroof, in een regio waar het zo lang een plaag voor de Europeanen is geweest, een opmerkelijk gegeven. In recente beschouwingen over zeeroof in deze regio, echter, ontbreekt dit historische gezichtspunt grotendeels. (Illustratief hiervoor is bijvoorbeeld D. Johnson, M. Valencia, ed., *Piracy in Southeast Asia. Status, issues, and responses* (Leiden, Singapore, 2005).) *Zeeroof en zeeroofbestrijding in de Indische archipel (19de eeuw)* biedt wel dit historische overzicht. Hierin ligt dan ook de grote waarde van deze bundel.

Victor Enthoven

A. Sulman, *Geloven aan de zoom van de Veluwe. Een onderzoek naar de geschiedenis van de kerkelijke liggingen op de Noordwest-Veluwe in de negentiende eeuw* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2005; Kampen: Kok, 2005, 296 blz., ISBN 90 435 1075 0).

De wetenschappelijke fascinatie voor de protestantse orthodoxie in de Nederlandse *Bible Belt* heeft de afgelopen decennia een flink aantal sociaal-wetenschappelijke en historische studies opgeleverd. Deze literatuur hield zich vooral bezig met de maatschappelijke en politieke implicaties van de ontwikkeling van de kerkelijke liggingen. Dat geldt voor de studie van Van der Putten naar de twintigste-eeuwse kerkelijke versplintering op de Veluwe, voor mijn eigen dissertatie over processen van verzuiling in Harderwijk en voor studies naar andere regio's binnen de *Bible Belt*, zoals die van Verrips naar Ottoland, Van der Laarse naar verzuiling in Woerden, en Wintle naar de kerkelijke ontwikkeling in Zeeland. Aan deze veelheid is met de dissertatie van Sulman een studie toegevoegd uit de orthodox-protestantse hoek zelf. Althans, dat doen de wetenschappelijke omgeving

waarin dit proefschrift tot stand kwam en het gehanteerde taalgebruik vermoeden. In principe kan een dergelijk studie een welkome aanvulling betekenen op de al beschikbare literatuur, die vooral geschreven is vanuit een 'extern' perspectief. Een godsdienst-historische benadering van binnenuit kan meer inzicht bieden in de voor buitenstaanders moeilijk te doorgronden godsdienstige beleving, in die merkwaardige mix van lijdelijkheid en strijdvaardigheid binnen de orthodoxie.

Geloven aan de zoom van de Veluwe is een vrijwel 'theorieeloos' boek, waarin de kerkelijke ontwikkeling op de Velwezooom tussen Hattem en Putten op basis van minutieus bronnenonderzoek op de voet wordt gevolgd. Maar juist omdat Sulman zich louter heeft laten leiden door de plaatselijke kerkelijke bronnen, komen we weinig, te weinig te weten over het geestelijk leven. Als vanzelfsprekend lijkt Sulman aan te nemen dat alleen de orthodoxe 'kerkelijke liggingen' interessant zijn. De kleine katholieke, joodse en vrijzinnige groepen blijven ongenoemd. Toch zou juist een beschouwing van de geloofsbeleving in katholieke kring een indicatie kunnen geven van het bestaan van een specifieke Veluwse benadering van zingevingsvraagstukken. Wel besteedt Sulman enige aandacht aan de evangelische predikant L. H. A. Bähler en diens 'ruime heilsverkondiging.' Wat dat precies inhoudt blijft onduidelijk in het boek, zoals ook elders wordt verondersteld dat de lezer vertrouwd is met het jargon van de orthodoxie.

Het boek concentreert zich dus op het orthodox-protestantisme, ruwweg tussen Afscheiding en Doleantie. De organisatorische kant van de kerkelijke geschiedenis valt minutieus te reconstrueren. Het presbyteriale karakter van de protestantse kerken heeft ertoe geleid dat op het niveau van de gemeenten een rijke collectie bronnen is gecreëerd: verslagen van vergaderingen van de verschillende kerkelijke organen, registers van tuchtmaatregelen, verslagen van de veelvuldige beroepingsprocedures van predikanten. Maar deze bronnen leren ons niet veel over het geestelijk leven, over de individuele of collectieve beleving van het geloof. Daarvoor moeten we kerkelijke bronnen combineren met andere informatie. Op het eerste gezicht lijkt Sulman ook die weg in te slaan. Vier van de acht hoofdstukken van zijn boek zijn gewijd aan de sociaal-economische en politieke ontwikkeling van de Overveluwe in de negentiende eeuw, met veel aandacht voor de contemporaine typering van de volksaard van de zwaarmoedige, godvrezende en primitief levende Veluwenaar. Deze lijn wordt echter niet doorgetrokken in de rest van het boek, waardoor onduidelijk blijft waarom Sulman zich de moeite heeft getroost bijna de helft van zijn boek te wijden aan een deels anekdotische reconstructie van het Veluwse leven, goeddeels los van de kerkelijke en godsdienstige aspecten daarvan.

Sulman noemt de eerdere genoemde literatuur over de protestantse orthodoxie wel, maar laat haar in feite links liggen. Alleen naar mijn boek over Harderwijk wordt veelvuldig verwezen, maar dan vooral naar de passages die handelen over het kerkelijke leven zelf. Sulmans keuze om de kerkelijke ontwikkeling als een autonoom proces op te vatten, heeft als consequentie dat hij niet-kerkelijke aspecten van godsdienstig engagement niet meeweegt. Zo blijft de schoolstrijd ten onrechte buiten beschouwing. Sulman mist hierdoor de mogelijkheid om een individuele daad, te weten de keuze van ouders voor of tegen christelijk onderwijs, te relateren aan godsdienstige overtuiging, en vooral aan de vraag in hoeverre protestantse orthodoxie gepaard gaat met passiviteit en lijdelijkheid,

ofwel juist met maatschappelijk activisme, die beide een uiting kunnen zijn van een bepaalde geloofsopvatting.

Merkwaardig is ook dat Sulman niet ingaat op de essentie van de scherpe kritiek van Peter van Rooden op de dissertaties van Van der Laarse en ondergetekende. Met instemming verwijst Sulman aan het eind van zijn boek (223) weliswaar naar de door Van Rooden in een artikel in *Theoretische geschiedenis* van 1993 en opnieuw in zijn werk *Religieuze regimes* uit 1996 verdedigde these dat protestantse orthodoxie pas in de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond. Sulman gaat echter voorbij aan Van Roodens conclusie dat die orthodoxie gezien moet worden als het resultaat van bovenlokale organisatie en mobilisatie, in het bijzonder in de schoolstrijd, en weinig te maken heeft met een lokale volkscultuur van lijdelijkheid en bevinding (Van Rooden, *Religieuze regimes*, 196).

Een andere consequentie van Sulmans keuze voor de kerkelijke bronnen is dat zijn analyse van de ontwikkeling van het geestelijk leven, van de 'liggingen' in het protestantisme, uitsluitend gerelateerd wordt aan de kerkelijke strijd: Afscheiding en Doleantie. Dat waren ingrijpende gebeurtenissen in de kerkgeschiedenis, die echter geen van beide diepe sporen hebben nagelaten op de Overveluwe. De Afscheiding ging goeddeels voorbij aan de Overveluwe, de Doleantie leidde slechts hier en daar tot de stichting van kleine gereformeerde kerken. Hoe de hoofdstroom van de hervormde protestanten op de Veluwe het geloof beleefde, blijft onderbelicht.

Dirk Jan Wolffram

J. van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Dissertatie Leiden 2004, De Natiestaat. Politiek in Nederland sinds 1815; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004, 448 blz., € 34,90, ISBN 90 284 2067 3).

De wat oubollige titel van dit boek, een deel uit de bekende serie De Natiestaat, is ontleend aan een fictief gesprek dat vier heren in 1814 met elkaar voerden. Gesprekspartner Bedaard bepleitte daarin een rustige politieke ontwikkeling, een bedaarde vooruitgang, langzaam maar zeker. Met dit uitgangspunt heeft Van Zanten, die bij J. Bank in Leiden promoveerde maar in zijn onderzoek vooral de opvattingen van N. C. F. van Sas uitwerkt, de (Noord-)Nederlandse oppositie tegen het regiem van Willem I onderzocht. Het onderwerp is te omvangrijk gebleken voor een aioschap van vier jaar. De jaren na 1831 doet de auteur af in een tiental bladzijden. De opzet is niet systematisch maar impressionistisch, zoals de auteur zelf toegeeft. (335) Dat geeft het boek een zekere levendigheid: personen worden in hun context geplaatst — Jacobson en *De Nederlander*, Kinker en *De Herkaauwer*, d'Engelbronner en *De Weegschaal*, maar bij de behandeling van de parlementaire oppositie komt dit procédé minder goed uit de verf.

Van Zanten heeft veel onderzoek gedaan, zijn literatuurlijst is indrukwekkend en zijn boek biedt dan ook een schat aan informatie. De schrijver laat zien dat de parlementaire oppositie lange tijd van financiële aard was, maar dat die oppositie vanaf 1827 politieke en

ofwel juist met maatschappelijk activisme, die beide een uiting kunnen zijn van een bepaalde geloofsopvatting.

Merkwaardig is ook dat Sulman niet ingaat op de essentie van de scherpe kritiek van Peter van Rooden op de dissertaties van Van der Laarse en ondergetekende. Met instemming verwijst Sulman aan het eind van zijn boek (223) weliswaar naar de door Van Rooden in een artikel in *Theoretische geschiedenis* van 1993 en opnieuw in zijn werk *Religieuze regimes* uit 1996 verdedigde these dat protestantse orthodoxie pas in de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond. Sulman gaat echter voorbij aan Van Roodens conclusie dat die orthodoxie gezien moet worden als het resultaat van bovenlokale organisatie en mobilisatie, in het bijzonder in de schoolstrijd, en weinig te maken heeft met een lokale volkscultuur van lijdelijkheid en bevinding (Van Rooden, *Religieuze regimes*, 196).

Een andere consequentie van Sulmans keuze voor de kerkelijke bronnen is dat zijn analyse van de ontwikkeling van het geestelijk leven, van de 'liggingen' in het protestantisme, uitsluitend gerelateerd wordt aan de kerkelijke strijd: Afscheiding en Doleantie. Dat waren ingrijpende gebeurtenissen in de kerkgeschiedenis, die echter geen van beide diepe sporen hebben nagelaten op de Overveluwe. De Afscheiding ging goeddeels voorbij aan de Overveluwe, de Doleantie leidde slechts hier en daar tot de stichting van kleine gereformeerde kerken. Hoe de hoofdstroom van de hervormde protestanten op de Veluwe het geloof beleefde, blijft onderbelicht.

Dirk Jan Wolffram

J. van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Dissertatie Leiden 2004, De Natiestaat. Politiek in Nederland sinds 1815; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004, 448 blz., € 34,90, ISBN 90 284 2067 3).

De wat oubollige titel van dit boek, een deel uit de bekende serie De Natiestaat, is ontleend aan een fictief gesprek dat vier heren in 1814 met elkaar voerden. Gesprekspartner Bedaard bepleitte daarin een rustige politieke ontwikkeling, een bedaarde vooruitgang, langzaam maar zeker. Met dit uitgangspunt heeft Van Zanten, die bij J. Bank in Leiden promoveerde maar in zijn onderzoek vooral de opvattingen van N. C. F. van Sas uitwerkt, de (Noord-)Nederlandse oppositie tegen het regiem van Willem I onderzocht. Het onderwerp is te omvangrijk gebleken voor een aioschap van vier jaar. De jaren na 1831 doet de auteur af in een tiental bladzijden. De opzet is niet systematisch maar impressionistisch, zoals de auteur zelf toegeeft. (335) Dat geeft het boek een zekere levendigheid: personen worden in hun context geplaatst — Jacobson en *De Nederlander*, Kinker en *De Herkaauwer*, d'Engelbronner en *De Weegschaal*, maar bij de behandeling van de parlementaire oppositie komt dit procédé minder goed uit de verf.

Van Zanten heeft veel onderzoek gedaan, zijn literatuurlijst is indrukwekkend en zijn boek biedt dan ook een schat aan informatie. De schrijver laat zien dat de parlementaire oppositie lange tijd van financiële aard was, maar dat die oppositie vanaf 1827 politieke en